

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА ІНТЕЛЕКТУ ЯК ОДНА З УМОВ ЇХ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ В ДНЗ КОМПЕНСУЮЧОГО ТИПУ

Стаття розкриває аспекти розвитку комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту. Визначається необхідність їх формування для успішної адаптації даної категорії дітей в умовах дошкільного навчального закладу компенсуючого типу.

Ключові слова: адаптація, комунікативні навички, діти з порушеннями зору та інтелекту.

Статья раскрывает аспекты развития коммуникативных навыков у детей с нарушениями зрения и интеллекта. Определяется необходимость их формирования для успешной адаптации данной категории детей в условиях дошкольного учебного заведения компенсирующего типа.

Ключевые слова: адаптация, коммуникативные навыки, дети с нарушениями зрения и интеллекта.

Момент появи дитини на світ – це перший крок на життєвому шляху пізнання світу. Для активного входження у світ, дитині необхідно включитись в комунікативну діяльність. Ця діяльність забезпечується злагодженою роботою всіх систем життєдіяльності, включаючи і фізіологічні, і психічні фактори. В процесі розвитку організму дитини існують особливі критичні періоди, протягом яких формування тієї чи іншої системи органів стає особливо чутливим до впливу різних негативних чинників.

Соціалізація дітей з порушеннями розвитку, зокрема зору та інтелекту, відбувається своєрідно, що призводить до порушень зв'язків із соціумом. Дитина не в змозі сприймати соціальні норми і повноцінно спілкуватись з однолітками та дорослими. І саме цілеспрямована робота над формуванням комунікативних навичок, як однієї з умов адаптації дітей в колективі, є важливим етапом роботи корекційних педагогів саме в дошкільному віці.

Вирішенню проблем розвитку й адаптації дітей з порушеннями розвитку приділяють увагу такі вчені, як В. Бондар, Л. Вавіна, О. Гончарова, В. Засенко, Є. Конєва, О. Логінова, Т. Сак, О. Хохліна, Т. Чугунова, О. Щербакова та ін. У своїх працях вони переважно наголошують на труднощах адаптації до процесу навчання цієї категорії

дітей. Проте поза увагою залишається така важлива складова адаптації як формування комунікативних навичок старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту.

Аналіз спеціальної та педагогічної літератури підтвердили, що головне місце у процесі соціально–педагогічної адаптації посідають проблеми спілкування, набуття комунікативних навичок.

Доцільно визначити сутність поняття адаптація. Термін адаптація виник у другій половині XVIII ст. Уведення його у науковий обіг пов'язують з ім'ям німецького фізіолога Ауберта, який використав цей термін для характеристики явищ пристосування чутливості органів зору (або слуху), що виражається у підвищенні чи зниженні чутливості у відповідь на дію адекватного подразника [4, с. 85].

Адаптація (від лат. *adapto* – пристосовую) – одне з центральних понять біології. Механізми адаптації підвищують стійкість організму до перепадів температури, до нестачі кисню, змін тиску й інших несприятливих впливів середовища. Термін "адаптація" широко застосовується як теоретичне поняття в психології [1].

У сучасній психологічній науці існує кілька відносно самостійних напрямків дослідження проблем адаптації. Зокрема, загальні проблеми адаптації представлені в працях А. Адлера, Б. Ананьєва, Д. Андрєєвої, О. Балла, Ф. Березіна, Л. Виготського, Г. Гартмана, Т. Дічева, В. Сорокіна, І. Мілославової, В. Розова, С. Рубінштейна, Е. Фрома та ін.

Комунікативна адаптація зумовлює пристосування індивіда до нових взаємозв'язків і взаємостосунків, розвиток соціальних навичок і умінь, соціальної компетенції. Особливо це стосується позитивної адаптації осіб з особливими потребами. Комунікативна адаптація виявляється ефективною тільки в умовах включення індивіда в нормальне соціальне середовище зі збереженням власної індивідуальності та унікальності. Соціальна ж адаптація – це пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії. Вона відіграє вирішальну роль в соціалізації особистості [1]. У процесі соціалізації у дитини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація відбувається як за стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за цілеспрямованого формування особистості. Дитина прилучається до групи, намагаючись стати її частиною, досягнути почуття "Ми" і почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду [5].

Процес адаптації і соціалізації тісно взаємопов'язані, так як

відображають єдиний процес взаємодії особистості і суспільства. Часто соціалізація пов'язується тільки з загальним розвитком, а адаптація – з процесами пристосування вже сформованої особистості в нових умовах спілкування і діяльності. Виділяють два рівня адаптованості: адаптація і дезадаптація. Адаптація настає при досягненні оптимальних взаємовідносин між особистістю й умовами існування та спілкуванням. У випадку відсутності оптимальних взаємовідносин та не сформованості комунікативних навичок настає дезадаптація. Саме це характерно для дітей з порушеннями зору та інтелекту, які починають відвідувати дитячі колективи.

А. Нізова підкреслює, що відхилення у розвитку можуть зумовлювати серйозні адаптаційні проблеми в житті. Діти з наявними порушеннями особливо легко травмуються. Некоректне поведіння, обмеження у спілкуванні з однолітками, не сформованість комунікативних навичок призводять до порушень комунікації. Тому важливо не зволікати, щоб не втратити момент своєчасного надання необхідної допомоги, оскільки труднощі ускладнюватимуться стійкою дезадаптацією особистості, втратою інтересу до колективу, а порушення емоційного плану перетворюватимуться на стійку нервово-психічну патологію [5].

Зоровий аналізатор організує і корегує роботу всіх систем організму, тому порушення його діяльності негативно позначається на роботі інших аналізаторних систем. Він надає найбільш повну і різноманітну інформацію з найменшими затратами зусиль, саме йому людина довіряє більше, аніж слуху та дотику. І для дітей, які мають порушення зору, цей момент є дуже суперечливим – довіряючи своєму неповноцінному зору, вони ігнорують та слабо диференціюють інформацію від інших аналізаторних систем.

Діти з порушенням зору не можуть сприймати оточуючий світ повноцінно, так як спотворюється система сенсорних еталонів. Також вони, як і діти з порушеннями інтелекту, позбавлені можливості оволодівати не мовленнєвими та мовленнєвими засобами комунікації на основі простого наслідування, а потребують спеціального навчання елементам предметної діяльності, процес якого спирається на взаємодію збережених аналізаторних систем для створення полісенсорного образу сприйняття і уявлення. Але з моменту включення мовлення в предметне спілкування відбувається якісний стрибок в розвитку їх комунікативної діяльності.

Особливості розвитку дітей з порушеннями зору та інтелекту зумовлюють труднощі в системах спілкування дитина-дорослий, дитина-дитина, дитина-колектив, що часто спричиняє емоційне напруження, порушення комунікативної діяльності, дезадаптованість дітей.

Отже потрібно з'ясувати особливості та шляхи формування

комунікативних навичок у даній категорії дітей для успішної адаптації їх в умовах спеціального навчального закладу компенсую чого типу.

Відхилення в комунікативній діяльності, які характерні для дітей з порушеннями зору та інтелекту, проявляються не в однаковій мірі та по-різному піддаються педагогічному впливу і мають різне значення для подальшого розвитку дитини. У дітей з комбінованим дефектом обидва порушення ускладнюють одне одне, створюють специфічні утруднення в сприйманні навколишнього світу. Особливо це негативно впливає на стан емоційно-вольової сфери дитини, спричиняючи психологічний дискомфорт (М. Земцова, А. Каплан, В. Матвєєва, Л. Новікова, М. Певзнер, Н. Пільман, Л. Солнцева та ін.). Саме в цих випадках, коли дефект зору обтяжений різноманітними супутніми порушеннями та неадекватними соціально-педагогічними вимогами до дитини, може виникнути комунікативна напруженість, яка деформує міжособистісні стосунки, викликаючи високу тривожність, аутичність та своєрідні поведінкові розлади (М. Земцова, Н. Малюхова, О. Стерніна, О. Литвак та ін.). У своїй щоденній діяльності, у грі, праці, спілкуванні дитина радіє, засмучується, зазнає успіхів чи поразок, докладаючи щоразу вольових зусиль, отже виявляє особистісні якості. Особистісні, емоційно-вольові якості позначаються на характері спілкування. Слід також зауважити, що соціальне оточення дитини, набуті нею комунікативні навички певним чином впливають на її емоційно-вольові прояви.

Характеризуючи особливості розвитку розумово відсталих, С. Рубінштейн, О. Леонтєв, О. Лурія та інші дослідники зазначали, що активні форми психічної діяльності (увага, запам'ятовування, вольова мобілізація зусиль під час зіткнення зі складною ситуацією), а також комунікативні навички формуються, змінюються у процесі навчання, виховання та соціальної адаптації. Для дітей з інтелектуальною недостатністю характерним є дифузний недорозвиток поверхових шарів кори півкуль головного мозку, що зумовлює специфічні порушення усієї психічної діяльності. Це проявляється і в особливостях чуттєвого ознайомлення з оточуючим світом, і при встановленні контакту з оточуючими людьми. Зокрема, для дітей даної категорії, характерним є порушення навички дивитися співрозмовнику в очі при спілкуванні. Без візуального контакту увага менш вірогідна. Контакт очима дозволяє навчитися спрямовувати увагу на завдання та спостереження моделі поведінки дорослого при імітації та оволодінні комунікативними навичками. Для дітей з порушеннями зору ця навичка обмежена за рахунок порушеного зорового аналізатора. Діти з порушеннями зору та інтелекту не можуть залучати до себе увагу партнера, часто не знають, як потрібно звернутися з проханням до оточуючих. Їхні висловлювання нерідко залишаються непоміченими, так як не були адресовані комусь конкретно. Крім того, у дітей спостерігається низька активність при

вступі в контакт і відповідях на звернення через відсутність навичок ведення бесід, діалогів, тобто засобів спілкування.

Отже, можна певним чином говорити про невміння даної категорії дітей встановити контакт і про нездатність його встановити. Якщо перше пов'язане з комунікативною компетентністю, навичками й уміннями, які можна формувати, то друге впливає з особливостей особистості й важче піддається корекції (як і решта труднощів, зумовлених особистісними особливостями).

Всі ці особливості розвитку вказують на необхідність спеціального навчання дітей з порушеннями зору та інтелекту комунікативним навичкам. Дослідження ролі і функції спілкування дітей зі складними порушеннями в їх загальному психічному розвитку показує, що воно є необхідною умовою формування системи компенсації порушень на ранніх етапах розвитку [3].

Спираючись на досвід педагогів, які працюють з даною категорією дітей, потрібно зауважити, що діти поступають в дошкільний навчальний заклад в середньому або навіть частіше в старшому дошкільному віці. Це досить ускладнює процес формування комунікативних навичок, так як сензитивний період розвитку упущений. Для дітей, які довгий час знаходяться ізольовано, характерна соціальна дезадаптація, низький рівень розвитку комунікативних навичок (найчастіше, як наслідок соціальної ізоляції), і, в результаті, емоційна нестабільність.

Початок відвідування дошкільного закладу – перший серйозний етап соціального життя дитини. Чітка, злагоджена робота педагогів і спеціалістів ДНЗ, сприятливий мікроклімат у дошкільній установі, взаємодія персоналу з батьками – запорука оптимального перебігу адаптації дітей з порушеннями зору до дитячого закладу. Корекційна робота у спеціальному дошкільному закладі являє собою систему педагогічних заходів, засобів, форм і методів навчання і виховання, спрямованих на розвиток процесів компенсації, подолання та усунення недоліків пізнавальної діяльності, рис особистості, розвиток фізичних та рухових можливостей дітей із психофізичними порушеннями.

Діти з порушеннями зору та інтелекту мають особливі потреби як офтальмологічного, так і психолого-педагогічного плану. Допомога ж цим дітям передбачає декілька взаємопов'язаних компонентів, серед яких: медичний, психологічний, педагогічний, а також соціальна реабілітація та корекція. Усі психологічні, соціальні, педагогічні й медичні аспекти прямо чи опосередковано впливають на результати навчально-виховної та корекційно-розвивальної роботи, сприяють формуванню гармонійної особистості дитини, розвитку її творчих здібностей і нахилів, готують до інтеграції в соціум.

Умовами забезпечення успішної адаптації є :

– співробітництво й координація зусиль дефектологів, психолога,

вихователів та інших працівників закладу;

- забезпечення можливості участі батьків у житті дитини з особливими потребами в умовах нового середовища;

- встановлення довірливого особистісного контакту з кожною дитиною;

- врахування індивідуальних особливостей кожної дитини;

- проведення вихователем щоденних зустрічей та прощань з кожною дитиною;

- система підтримки інтересу й активності дитини, впевненості, самостійності, ініціативності;

- розроблення індивідуального режиму адаптації дитини до умов дитячого садка (індивідуальні спостереження за ступенем адаптації);

- погодження дій батьків і педагогів, зближення підходів до дітей у родині й у дошкільному закладі;

- створення для дитини, яка має порушення зору та інтелекту, сприятливого психологічного комфорту: турботливість, уважність, доброзичливість, чуйність;

- формування у дитини адекватних форм спілкування з дорослими й однолітками, зокрема комунікативних навичок.

Пріоритетним напрямком роботи спеціалістів є комунікативна адаптація дітей з порушеннями зору та інтелекту, як важливої форми роботи з дітьми, особливо на перших етапах перебування дитини в дошкільному навчальному закладі. Адже "комунікативний портрет" дитини зі складними порушеннями характеризується відсутністю проявів інтересу до однолітків і дорослих, навколишніх предметів, використанням експресивно-мімічних засобів спілкування як відгуку на появу близької людини; предметно-дійових засобів спілкування у високо мотивованій ситуації; вираз протесту, незгоди жестами та мімікою; розуміння зверненого мовлення виключно в наглядній конкретній ситуації; зверх чутливість до зовнішніх сенсорних подразників [2].

Основною метою корекційної роботи з вище названою категорією дітей є формування комунікативних навичок, як основи нормалізації життєдіяльності, їхнє включення в соціально-емоційну взаємодію. Отже, одним із пріоритетних завдань залишається визначення засобів формування комунікативних навичок, що пов'язано з розробкою і застосуванням технологій, завдяки яким дитина здатна пізнавати світ в усіх тих формах діяльності, які їй близькі, доступні та сприяють розвитку. Провідне значення повинно надаватись діяльності, в якій дитина зможе повністю розкрити свої можливості і найбільш ефективно засвоїти соціально-культурний досвід.

Володіння комунікативними навичками сприяє реалізації суспільно значущої функції як дошкільного так і шкільного навчання, а саме формування у розумово відсталих дітей з порушеннями зору здатності активно спілкуватись в процесі самостійної діяльності. Отже

сформованість комунікативних навичок має важливе значення для їх загального розвитку.

Значні зусилля педагогів мають бути спрямовані на формування комунікативних навичок у дітей саме старшого дошкільного віку зі складним дефектом, оскільки:

- формування навичок комунікації поліпшують адаптаційний період в дошкільному навчальному закладі компенсуючого типу;
- сприятиме подоланню труднощів, пов'язаних з подальшим засвоєнням шкільної програми навчання;
- буде профілактикою та коригуванням міжособистісних стосунків серед дітей різних категорій.

Отже, пошук шляхів, спрямованих на формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору та інтелекту, що сприятимуть активізації комунікативної діяльності – є надзвичайно актуальним і набуває в сучасних умовах особливого значення. На жаль, проблема формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з порушеним зором та інтелектом практично залишилась поза увагою дослідників.

Зважаючи на сказане вище, ми дійшли висновку, що з метою подолання і запобігання труднощів у формуванні комунікативних навичок у розумово відсталих дітей з порушеннями зору, необхідне активне педагогічне втручання в процес їх спілкування. Корекція повинна будуватись на принципах диференціації та індивідуалізації навчання, повинна здійснюватись мотивація продуктивної комунікативної діяльності за допомогою створення мотивуючого середовища, забезпечуватись єдність когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів особистості при включенні дошкільника з порушеннями зору та інтелекту у комунікативну діяльність. Все це повинно базуватись на поетапному формуванні у дошкільників комунікативних навичок і ставлення до себе як до суб'єкта комунікативної діяльності.

Підсумовуючи, зауважимо, що заходи із адаптації дітей з особливими потребами, зокрема щодо формування комунікативних навичок, необхідно проводити протягом усього перебування їх у дошкільному навчальному закладі і продовжувати цю роботу в школі, що є важливою умовою інтеграції дітей з порушеннями зору та інтелекту в соціум.

Список використаних джерел

1. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г.А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – №1. – С. 92-100.
2. Жигорева М.В. Особенности формирования коммуникативных навыков у детей, имеющих множественные нарушения в развитии,

- на начальних етапах обучения / М.В.Жигорева // Дети с комплексными нарушениями в развитии : педагогическая помощь / Под ред. М.В. Жигорева. – М.: Академия, 2008. – С. 136-145.
3. Никулина Г.В. Формирование коммуникативной культуры лиц с нарушениями зрения: Теоретико-экспериментальное исследование / Галина Никулина. – СПб.: КАРО, 2006. – 400 с.
 4. Печенко І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві у просторі дитячої субкультури // Збірник наук. пр. Полтавського держ. ун-ту ім. Н.В. Короленка – Полтава, 2005 – Вип. 6 (45). Серія "Педагогічні науки". – С. 234-235.
 5. Томчук С.М. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі. // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наукових праць. – К.: Університет «Україна», 2004. – С. 220-222.

The article exposes the aspects of development of communicative skills for children with some visual and intellectual destructions. The necessity of their forming is determined for successful adaptation of this category of children in the conditions of preschool educational establishment of compensating type.

Keywords: adaptation, communicative skills, children with visual and intellectual destructions.

Отримано 18.9.2013

УДК 159.947.5:3-056.264

Н.В. Базима

ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті подано аналіз мовленнєвого розвитку дітей з аутистичними порушеннями і представлена методика виявлення особливостей комунікативних проявів у дітей з аутистичними порушеннями.

Ключові слова: психічний розвиток, проблеми мовленнєвого розвитку, мовленнєва активність, комунікативна діяльність, аутизм.